

յԱմսդէրտամ, նախ ի Գաղղիա երթալով, և յԱմսդէրտամ տպագրեց զայն 1666ին մինչև 1668:

Հայկական հին ճնագրին մէջ կը պակ-
ռէին Սիրաք, Երեմիա և Յայտնութիւն. և
թուի թէ Ոսկան համարձակեր է իւր տպա-
գրութեան մէջ անցընել Լատին Վուլկապալէ
թարգմանուած Սիրաքը, և ուրիշ թարգմանու-
թեան վրայ թարգմանուած Յայտնութիւնը*:
Ոսկանայ զործն կրկին տպագրուեցաւ ի
Կ.Պօլիս, յամին 1705: — Այս ամբողջա-
կան տպագրութենէն զատ, առանձին առան-
ձին հրատարակուեցան Աստուածաշնչի մա-
սեր ալ. օրինակ իմն, Սաղմոսը, յամին
1666, յԱմսդէրտամ, յամին 1680, ի
Լիփսիա, — Նոր կտակարան, յԱմսդէրտամ,
1668 և 1698ին:

Միսիթարեան Միարանութեան հաստա-
տութեամբն յամին 1701 կը սկսի նոր դար
մը: Արդէն Միսիթարայ, Միարանութեան
Հիմնադրին, կենդանութեան միջոց, 1733ին
հրատարակուած էր ամբողջ Աստուածաշունչն,
որ ոսկանեան տպագրութեան կրկին տպա-
գրութիւնն էր: Յամին 1786, տպագրուեցան
Սաղմոսը, և 1789ին, Նոր կտակարանն,
ըստ նոյն ձեւագրաց:

Յամին 1805 կը սկսին քննադատական
տպագրութիւնը: Հ. Զօհրապ հրատարակեց
ի Վենետիկ, 1805ին, բովանդակ Աստուա-
ծաշնչի քննադատական տպագրութիւն մը,
քառածալ և ութածալ կրկին դիրքերով: Այս
աշխատութեանս հիմն դրած է 1819 թուա-
կանի ձեռագիր մը, և ուրիշ ստանեւինն նո-

րադոյն ձեռագիրներ համեմատած է: Ասոր
մէջ Սիրաքն թերակատար է: — Վենետիկոյ
տպարանին մէջ զանազան ժամանակ յաճախ
տպագրուեցան Սաղմոսը, զերջին անգամ
1856ին, Գիրք Իմաստութեան (Սողոմոնի)
1824 և 1854ին (յոյն և լատին բնագիր-
ներով), Գործք Առաքելոց և թուղթը Առա-
քելականը 1824ին, զերջին անգամ ըս-
լոր Նոր կտակարանն յամին 1863, Աւե-
տարանը միայն, 1869: — Այս միջոցին,
հին ձեռագրի մը մէջ զանուեցաւ Սիրաքայ
հին թարգմանութիւնն, որ առանձին տպա-
գրուեցաւ 1833 և 1853ին: — Եւ այս բոլոր
մասնական աշխատութեանց օգնութեամբ և
ուրիշ հին ձեռագիրներ ալ համեմատելով,
յամին 1860, ամբողջ Աստուածաշնչի քննա-
դատական նոր տպագրութիւն մը կատա-
րուեցաւ**:

Այս վենետիկեան տպագրութիւններէն զատ,
ամբողջ Հայերէն Աստուածաշունչն տպուե-
ցաւ ի Փեղերսպուրկ, 1817ին, և ի Մոս-
կուա, 1843ին: — Վերջապէս վենետիկեան
Միսիթարեանը տպագրեցին Նոր կտակարա-
նը, յամին 1864***:

Շարայարելի

Տ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ա Ր Զ Ն

ԱՐԶՆ. — Աղձնեացի ահադի հին գա-
ւանդներէն մին, գրուած է նաեւ Արձն և Աղձն
ձեւերով: Օտար մատենագիրք եւ զանազան
կերպերով դրած են գաւառիս անունն, ինչ-
պէս Արշաւանի, Արզանի, Արզուն, և այլն:
Գաւառիս սկզբնական պատմութիւնն, ինչ-
պէս նաեւ անուան ստուգաբանութիւնն տա-
կաւին անձանօթ են: Խորենացոյն պատ-
մութենէն կը տեղեկանանք որ Սանատարայ
ցեղէն ոմն Շարայան երբ կուսակալ դրուե-
ցաւ մեր աշխարհի արեւմտեան հարաւային
կողման, այս գաւառս ալ իրեն պարզեւ տը-
րուեցաւ: Թ. Արծրունիին գաւառս կը հա-

vangiles que j'ai trouvés à la bibliothèque du
roi, et que j'ai copiés pour mon usage, m'a
exactement informés de toutes les additions
dont cet Evêque arménien a interpolé son
édition. A mon grand regret, je n'ai aucun
manuscrit des Actes et des Epîtres ».

* Հմտ. Մատնմ. հայկ. թարգման. մատնմաց.
վենետիկ. էջը 221-225:

** Այս տպագրութիւնը պատրաստած և կատարած
է Հ. Արսէն Բազարաթեան, համեմատելով նաեւ յոյն
բնագրի նաեւ:

*** Աստուածաշունչի զոյգ ամբողջական և մասնական
գաւառեան տպագրութեանց մասին Հմտ. Հայկական
Մատնագիրութիւն, վենետիկ. 1883:

մարի նախկին բնակավայր Արծրունեաց տոհմի, և այդ պատճառաւ կը կարծուի, թէ կոչուած են նախ Արգրոսնիք և ապա փոփոխմամբ Արծրոսնիք: Այս կարծեաց ճշշ գուծիւնն կամ անճշգուծիւնն առանց կարենալու հաստատել, բռնեք միայն, որ Արծրունեաց ցեղի վերջին շառաւիղներն եւս տիրած են այս գաւառիս: Ասողիկ կը յիշէ գաւառիս մէջ Ագրոս անուամբ քաղաք: Արզն սահմանակից է Տուրուբերանի խոյթ և Ասպակունիք գաւառաց. այժմ կը կոչուի խարզան: Երկիրը լեռնային է, ունի նաեւ գետակներ. բնակիչներն են հայ և քուրդ: Գաւառիս մէջ կայ այժմ խարզան անուամբ

այլադգանակ գիւղ մը որ կը կարծուի թէ լինի հին Արզն քաղաքի տեղը: Արզնի հայ բնակիչը կորովի են և քաջ:

Ա Ր Զ Ն Ի

ԱՐԶՆԻ կամ ԱՐԾՆԻ. — Ի հնումն քաղմամարդ և զուտ հայաբնակ գիւղս, այժմ ունի միայն 410 տուն օտարազգի բնակիչներ: Կ'իյնայ Ալբորատայ Կոտայք գաւառի մէջ, Հրազդան գետոյ ձախակողմը, Նուռնուս և Քիլդան գիւղերու մէջտեղ: Այլադգիք գիւղս կը կոչեն Սարալու: Արզնիի

Արզն == Խարզամ:

հին մեծութեան վկայք են պարսպաց և բազմաթիւ ամայի տանց աւերակներն և մնացորդներն, ինչպէս նաեւ հին եկեղեցին: Պարիսպներէն զուրս հիւսիսային կողմը կան երկու մատրունք տաշած քարերով շինուած, և գերեզմաններ հանդերձ խաչարձանօք: Գերեզմանատան մէջ գտնուած խաչքարերու արձանազարդութեանց ծանօթ թուականք կը վերաբերին ԺՋԵ դարու: Մետրովք արքեպիսկոպոս Սմբատեանց, հետեւել կերպով կը ասուգաբանէ Արզնի անունն. « Արզնի բառն ստուգաբանի Արայն գնեի. այն է՝ Արայն յետ սպանմանն ի Շամիրամայ՝ աստ Կննի, ըստ որում Շամիրամայ անունով

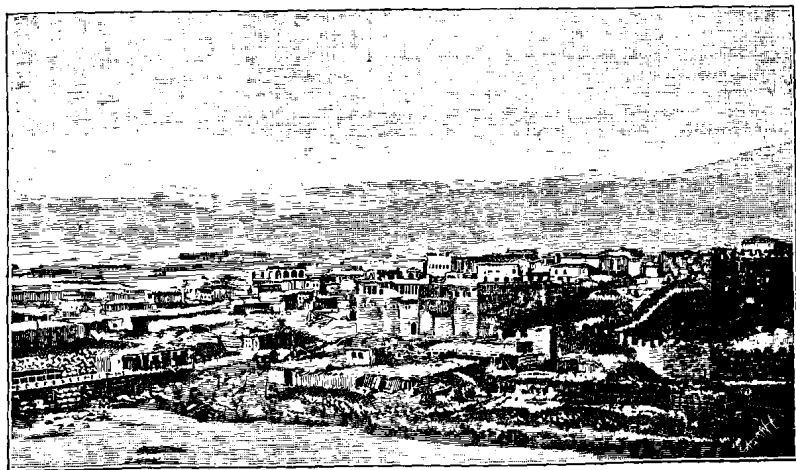
լերան մօտ է գիւղն »: ԺԵ դարու կիսուն կը յիշուի գիւղիս անունն ճաշոցի մը յիշատակարանին մէջ: Սուրբան Մուրատի արշաւանաց ժամանակ (1635) իւր զօրքերէն ումանք բռնելով երկու հայ մանուկներ այս գիւղս կը բերէին, և հասնելով Գժարադեմ կոչուած բարձր քարանց գրուիք, մանուկները կը խնդրեն որ քիչ մը առեն ձեռքերն ին արձակեն, և միասին ծայրերու ծայրն եղնելով, ածորինաց ձեռքերէն ազատելու համար իրենց զիբնք վար կը նետեն, և ապա ձորի մէջ թափուած ջրիստոնեայք վերցնելով մարմինները, կը տանին կը թաղեն Արզնի գիւղը: Գիւղիս մօտ, ձորի

ԱՐՏԱՀԱՆ

ԱՐՏԱՀԱՆ. Գ.Պ. ARDAHAN. Թ. Արժադան.

— Հին և ամուր քաղաքաւան Գուգարաց
Համանուն գաւառի մէջ, Կուր գետոյն հիւսիսային
եզերքը, որ քաղաքին անուամբ Արտահանի
գետ եւ կը կոչուի. Կառուցուած է բարձրաւանդակի
մը կողերուն վրայ. ծովու երեսէն բարձր է 5500'.
Գետոյն հալաւակողմն եւս կան շինութիւններ՝ որ
կը կազմեն քաղաքին մի փոքր մասը. Փայտաշէն
կամուրջ մը իրարու հետ կը միացնէ

մէջ կան բազմաթիւ քարայրներ, որոց մէջ
կը պատկարարուին Արզնիի բնակիչք այլ-
ազգի բարբարոսաց ձեռքէն ազատելու հա-
մար. Արզնի թէև շատ անգամներ ենթակայ
է եղեր թշնամեաց յարձակմանց և աւեր-
մանց, սակայն բոլորովին հայ բնակիչներէն
զրկուեր է դարուս մէջ. Այժմեան Ասորի
յունադաւան բնակիչք, հայկական հին և
կեղեցւոյ քարերով կառուցած են իրենց յա-
տուկ եկեղեցի. — Գիւղի մօտ կայ Քօս
աղբիւր կոչուած հանքային ջուր մը, որ
քօս և քօր բժշկելու զօրութիւն ունի. —
Այրարատ, 288: Գեղարքունի, 223 — 230:

Արտահան:

Արտահանի կրկին մասերն. Քաղաքս ամրա-
ցած է 25 ոտք բարձր և 6' լայն պարիսպ-
ներով, ունի նաեւ քառակուսի մարտկոցներ
և աշտարակ մը. Բերդը կառուցուած է բարձր
դարեւանդին վրայ հիւսիսային արեւելեան
կողմը. ձեւով քառակուսի է. որ 30' բարձր
պարիսպներով և աշտարակներով երբեմն ամ-
րացած էր, բայց 1828ին Ռուսները բոլորովին
խանդարեցին զայն և ամայացուցին:
Կ'ըսուի, թէ քաղաքս առաջին անգամ
կառուցած է Զաւախոս՝ Թորգոմայ Թոռնոր-

դին, և նուիրել է Ուրուաց, անոր համար
Հուր կոչուած է, կ'ըսէ Վրաց աշխարհագի-
րը. բայց նա շփոթած կը թուի թէ՛ անունը
և թէ դէպքը. վասն զի Վրաց հին պատմիչն
Ջուանշէր՝ Արտահանը նուաճող Երուանդայ
Արշակունւոյ համար կ'ըսէ, թէ «բնակեցոյց
ի նմա մարդ դիւախօս և անուանեաց զնա
Քաշատուն». որ կոչուեցաւ նաեւ Քաջաց
քաղաք, և Վրացիներէն եւս Քաջաց Յիսէ,
այսինքն Քաջաց ընդ, և յայտնի է թէ
համայն և հարցուկներ և թերեւս Հայոց Տրի

դից պաշտօնն հաստատեց աստ, վերոյիշեալ Արշակունի թագաւորն: Բաղրատունեաց պաշազատութեան ժամանակ Արտաշանի մէջ կը նստէր Կողայ իշխանը: — Ռուսաց 1828ին պատերազմէն առաջ, քաղաքս ունէր գրեթէ 400 տուն բնակիչ, որոց մէջ կային բազմաթիւ կաթողիկեայ Հայք՝ որք մեծաւ մասամբ գաղթեցին Ռուսաց բաժինը: Այժմ Արտաշան ունի 800էն աւելի բնակիչ, յորոց 457ը թուրք են, 172ը ռուս, 158 հայ և 48 յոյն: Քաղաքին կաթողիկեայ Հայք՝ բոտ հոգեւոր իշխանութեան կը վերաբերին Արդուինի թեմին, և ունին յատուկ եկեղեցի և դպրոց, իսկ Լուսաւորչական Հայք, խիստ սակաւաթիւ են, հազիւ 15 հոգի: Արտաշանի գլխաւոր վաճառքներն են ցորեն, պղտուղներ, ոչխարի մսոյ ապուխտ, փայտ, և այլն: Հայկազնեայց պետութեան վերնաշէն քիչ վերջ, քաղաքին մօտ, Հայք և Վրացիք նիդակակցութեամբ (ոսաց և Քուշաց և առաջնորդութեամբ Փառաւաղայ, յաղթեցին Արեքսանդրի Արդն կուսակալին և անոր հեծելազորուն, և Մակեդոնացի Յունաց լուծը թօթափեցին:

Պուգարաց հին Արտաշան գաւառի առնուն այժմ սեփականուած է համանուն շրջանակին առաջին վիճակին, որոյ սահմանքն են Հս.էն Էրուշէթ, Ամ.էն Շաւշէթ, Ար.էն Չուխուրէթի և Ջաւախը: Կուր գետը Կոզ գաւառէն գալով, կ'ընթանայ բուր վիճակին միջէն արեւմուտքէ դէպ ի հիւսիսային արեւելք, և դուրս կ'ենէ Ախալքալաքի սահմանները, ընդունելով հիւսիսային կամ ձախ կողմէն բազմաթիւ գետակներ, յորս նշանաւոր է Էրուշէթի գետակն: Երկիրն ընդհանրապէս տափարակ է. կազմութիւնն պրոլուտոնական է, շատ տեղեր կը տեսնուին կարմիր չեչաքարք: արեւելակողմը Չուխուրէթի սահմանները գտնուած խորաձորերը պորփրաքարէ են: Լեռները սովորաբար ապալներ են, և քիչերու վրայ կը տեսնուին նոճիներու և եղեմեաց անտառներ: Չմիան երկարութեան և վիճակին բարձր գրից պատճառաւ, դաշտաց բուստարեւելքները նուազ է. բայց բարեկանոն կողմերն և մարգագետինք յուսթի և դալա-

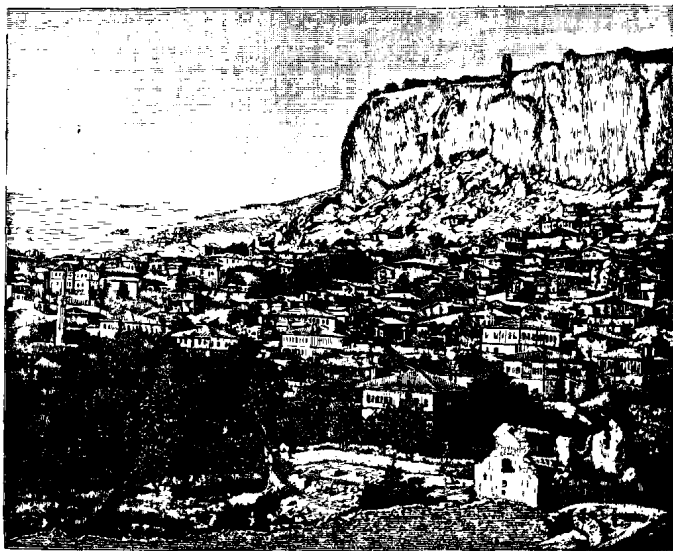
րազուարճ են, յորս յաճախ կը տեսնուին կանգառներ, և զեղեցկազոյն ծաղիկներ. ինչպէս բուքսուկ, երնջնակ, տերեփուկ, հրածաղիկ, շահոգրամ, նուարտակ, եղնախոտ, և այլն: Կուրի ճախճախուտ ափունքներն՝ պարարտ արօտք են անդէոց: Արտաշանի գաւառն ի հնումն նախ Վրաց ձեռքն է եղեր, և սպա մերթ Հայոց և մերթ Վրաց. ասոնք մեր Արտաշէն Բ թագաւորին հաճութեամբ՝ առնելով, հարկատու եղան Հայոց: Ռուսաց պատերազմէն առաջ խիստ բարգաւաճ էր վիճակս, բայց պատերազմի ժամանակ 1829ին ոտնակոխ եղաւ և շատ գեղեր ամայացան. այժմեան գեղերը գրեթէ բոլորն ալ այլազգայնակ են:

Ա Ր Տ Ա Ն Ո Ւ Ջ

ԱՐՏԱՆՈՒՋ կամ ԱՐՏԱՆՈՅՇ. Ռ. Арташук. — Քաղաքաւան Պուգարաց Կղարջ գաւառի, և գլխաւոր տեղի այժմեան համանուն վիճակի: Կառուցուած է զառիվերի մը վրայ, որոյ արեւմտեան կողմը էր բարձրանայ ահագին բարձրաբերձ ժայռ մը, և վրան կայ ընդարձակ տափարակ մը, որոյ տարածութեան տրամագիծը կը տեսէ գրեթէ քառորդ ժամ: Այդ բարձրատափի վրայ կը տեսնուին հսկայ պատերու, քառանկիւնի շառարակներու, ամրաշէն աւազաններու, բաշտերու, և այլ զանազան գեոմետրիկ շէնութեանց փլատակներ: Արտաշուշ թէ և նշանաւոր է բնական անմատոյց դիրքով, սակայն շրջապատուած է նաեւ բոլորակ և ամուր պարսպով մը: Ունի երկփեղկ բերդադուռ մը, որու բարաւորին վրայ կը նշանաւորէ եղծուած և անընթեռնելի արձանազրութիւն մը: Հիւսիսային կողմը զառիվային վրայ կան հին եկեղեցւոյ մը որմերը, ամեծամեծ քառակուսի քարերով, որոց ոմանց երկայնութիւնն է 10' և լայնքը 6', և զարմանք կ'ազդեն տեսողաց վրայ, թէ ինչպիսի՞ ճարտարութեամբ շինողներն՝ այլ բարձրութեան վրայ հանած են վիթխարի քարերը: Քաղաքաւանին ստորոտէն կը վազէ Ճորոխի օժանդակ Արտաշուշի գետն՝ որոյ ափունքն

գեղեցկապէս զարդարուած են վարդենիներով, ուռնիներով, փշատենիներով և այլ տեսակ ծառերով: Գետոյն երկու կողմը՝ ահագին ժայռեր և բլուրներ կը բարձրանան, որոնք կարծել կու տան թէ գետն ատենոց շատ մեծ բլլայով և ճիշդ ատոնց վրայէն հոսելով՝ զանոնք ողողեր և հեազհեաէ հարիւրաւոր կանգուն վար իջեր և: Ասոր պարզ ապացոյցներ են ժայռերու կողմնակի երեսաց վրայ եղած անթիւ քարայրներն, որոնց բերանին

վրայ մարդկային ձեռք շինուած ամուր պատեր և ցցուած գերաններ կը տեսնուին: Տեղւոյս ժողովուրդը, աւանդութեամբ կը համարին, թէ այդ ձերպերու և պլրերու մէջ թաղուած լինին հնազիտական թանկագին առարկաներ, բայց կը վախեն և չեն համարձակիր ներս մտնելու: Ընդհանրապէս, Արտանուշ՝ իբրեւ հին բերդաքաղաք մը, ունի ոչ սակաւ հնութիւններ, թէ՛ մէջը և թէ շրջակայքը, որոնք քննութեան և ուսումնա-

Արտաշատ.

սիրութեան կը կարօտին: — Արտանուշի հինաւուրց բերդը կը զտնուի բարձր քարածայրի գագաթան վրայ՝ զոր այլազգիք Կեփերնէք գալեհի կ'անուանեն, երկայնութիւնն է 400 ոտք և լայնութիւնը 120—130 ոտք: Այս բերդը կ'ելլըցուի միայն մէկ նեղ և զըծուարագնայի նանապարհով՝ որ փորուած է ապուռած լեռան վրայ. մինչեւ կէսը կարելի է զրաստով երնել, իսկ անկէ վեր ոտքով կ'երթըցուի: Բերդիս մէջ կան հին ջրամբար և շինութեանց աւերակներ. յիշատա-

կաց արժանի է փոքր քարաշէն եկեղեցի մը. այժմեան աւերակներէն և մնացորդներէն կ'երեւի, թէ ժամանակաւ խիստ ամուր և հոյակապ է եղեր բերդս: Վախուշտ՝ ասոր կառուցանողն կը համարի վրաց վախտանգ Գուրգասուան կոչուած թագաւորն, ի դարու վերջերը: Մրուան արաքացի զօրավարը Էրզրու մէջ Արտանուշը աւերեց, իսկ Աշոտ Կիւրապաղատը վերստին շինեց, և ինքն անոր մէջ նստաւ և մոռաւ: Կոստանդին Պերփերուսն քաղաքս կը յիշէ ժ

պարտէ կիսուն և կը գրէ Բեբդ Ատրանուշ (Καστρος Ἀδρανουτς(ον)), նոյնը կ'անուանէ նաեւ լայնախրամ և ամուր քաղաք և շահաստան վրաց, Հայոց, Ափսաղազց և Ասորաց վաճառքներու Արտանուշի առաջին շինութիւնն և հիմնարկութիւնն, ըստ մեզ, աւելի հնագոյն կը թուի քան զՎախաանգ, և հաւանօրէն շինուած է ի Հայոց, Քաղաքիս անունն՝ ըստ ոմանց կը թուի, աղաւաղութիւն Արտանուշ կամ աւելի ճիշդ Վարդանուշ անունն, որ մեր մէջ իգական աւունն է:

Արտանուշի բնակչաց թիւն այժմ կը հասնի 1000ի, յորոց 960ը են Հայ կաթողիկեայք, և մնացածը՝ 1828ի պատերազմի ժամանակ Ախալցխայէն դաղթող թրքեր են: Հայք ունին քարաշէն եկեղեցի մը Ս. Սահփանու՝ կառուցուած 1836ին. և վարժարան մը: Բնակչաց մեծագոյն մասն առականութեամբ կ'ապրին. գերձակք, կօշկաւարք, զարբինք, ներկաւարք, նպարաւձառք, և այլ արհեստաւորք բոլոր Հայերն են, ոչ միայն քաղաքաւանիս մէջ, այլ և ամբողջ վիճակի մէջ: Արտանուշի վիճակն ունի 51 գիւղ, յորոց միայն երկուքը, Նորաշէն (Եջնի-բարաթ) և Տանձոտ Հայաբնակ են: Երկրի բարեբերութիւնը բաւական նշանաւոր է: Քաղաքաւանն գտնուելով քարախիտ տեղ մը՝ կլիման այնչափ առողջարար չէ. ձմեռն կը տիրէ սաստիկ բեւեռային ցուրտ, և ամառն հասարակածի ջերմութիւն: Գլխաւոր բերքերն են ցորեն, գարի, կորեակ, եգիպտացորեն, ընտիր ծխախոտ, բանջարանոցի ամէն տեսակ բոյսեր և բազմազգի պտուղներ: Բայց ամենէն աւելի անուանի արդիւնաբերութիւնն է ամենապատուական գինիի և օղիի: Այս կողմերը մասնաւոր խնամք կը տարուի նաեւ որթոց և թթենեաց, և եթէ դինեղործութեան արուեստն եւս լաւ գիտնային, կրնային ըսել, որ Արտանուշի գինիի կրնայ մրցիլ աշխարհի ամենէն ընտիր գինիներու հետ: Բայց ի վիրայիշանքն Արտանուշի վաճառականութեան զիտաւոր նիւթերն են նաեւ ընտիր ընկուզի կոճղ, երկանաքար, կտաւատ, բուրդ, եզի, կովի, այծի, ուլի, գայլի, աղուէսի, խզի և գոմշու մորթ: Այս

նիւթերն կը ղրկուին Արցուն, Պաթում, Տրապիզոն, Կ. Պօլիս, Կարս, Կեօլա և փեւնէք քաղաքներն. մորթերն կ'ուղարկուին նաեւ ինչեւ Մարօքիա և փարիզ: Արտանուշ ներմուծուած նիւթերն են կտաւեղէն, մետաքսեղէն, չուխայ, ապակեղէն, զործիներ, շաքար, սուրճ, բրինձ, բամբակ և այլն: Տեղական արուեստներու մէջ նշանաւոր են մեծաւ մասամբ Հայկական իգական սեռի ձեռագործները: Հոս կը զործեն ագնիւ և փափուկ զենջակներ՝ մետաքսէ և բամբակէ, ընտիր և զիմացկուն կերպաւ մը՝ մասառաւ կոչուած, նուրբ անձեռոցներ, կտաքսեղէն այլ և այլ գործուածներ, մաշկեղէն կապերաւներ, և այլն: — Մշակ, Ժ. 136:

Հ. ՍՈՒՔԻԱՍ ԵՐԵՎԱՆԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԿԻՆԻԿԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ

(Շար. տես 264)

Ձայնաբանութիւն .

ՀԱՅԱՆ ԵՒՆԱՔԻՆ. ԱՐՏԱՅԵՐԹՈՒԹԻՒՆ

ԿԻՆԻԿԱՆ լեզուի գրութեան համար կը ծառայէ բնականապէս Հին Հայերէնի այբուբենը: Սակայն վերջնայ տառերը՝ ժամանակի ընթացքով, մեծաւ մասամբ իրենց սկզբնական գրութեան հետացած են, ուստի պէտք է նախ և առաջ ստանց կլիկեան լեզուի համար ունեցած ձայնական գրութիւնը որոշ սահմանել: Այս բանին կը ծառայեն հետեւեալ միջոցք.

- 1) Աղդի արտաբերութիւն Հին Հայերէնի.
- 2) արդի արեւմտեան Հայերէն գաւառաբարբառի ձայնական վիճակը, որ գէթ մասամբ՝ շարունակութիւն մը կրնայ համարուիլ Կլիկեանին.
- 3) Միջին Հայերէն բանաստեղծութեանց յանգը.
- 4) Գրութեան միջոց քանի մը կլիկեան (եթէ բուն Հայերէն և եթէ օտար) բառերու փոփոխութիւնը.
- 5) Տառա-